

FONKSİYONEL VE İLETİŞİMSEL DİLBİLGİSİNİN TEORİK YENİLİKLERİNE DAYALI KAZAK VE TÜRK DİLİ GRAMER FORMLARI EĞİTİMİ¹

Sarsenbay KULMANOV

**Kazakistan, Almatı, Filoloji bilimi üzerinde Doktora., Yrd. Doç. Doktor, A.Baytursinov
Dilbilim Enstitüsü'nde kıdemli araştırmacı., k.k.sarsen@mail.ru**

Keywords: Turkicworld, KazakhandTurkishlanguages, sravnitelnyymethod, grammar, mood, functional-semanticapproach, languageworld.

Dünya çağındaki tüm ulusların dillerinin yapısının benzerlikleri ve farklılıkları yapısal dilbilimde karşılaştırmalı yöntem aracılığıyla inceleniyordu. Dilbilimin gelişiminin modern seviyesinde bunun gibi farklılıklar ve benzerlikler ulusun (anadili konuşanların, дүниетанымынан, тілдіктанымынан) dünyayı algıladığı açıdan incelenmektedir. Bu açıdan W.Humbolt'un "Farklı diller, aynı şeyin farklı belirtmeleri değil, farklı bakışlarıdır" sözü, her ulusal dilin özelliklerinin bu dili konuşanların, yaratıcıların dünyaya (bilişsel) "bakışlarına" dayandıkları anlamına getirmektedir (1, 349). Yukarıdaki dilbilimin özellikleri her dilin fon kelime hazinesi ile birlikte incelenmektedir. Bizim görüşümüze göre, bunları işlevsel ve gramatik yapıların iletişimsel kullanımı ile ilgili olarak incelemek gerekmektedir.

Genellikle yapısal gramerlerde morfolojik birimlerin paradigmalarını incelemekle veyahut işlevlerini istatistiksel analiz etmekle yetinmektedir. İletişimsel durumları ve bilişsel özellikleri her zaman dikkate alınmayıp dışlanmaktadır. Bu nedenle, yabancı dili öğrenen öğrencinin zihninde bu dili konuşanların dilsel dünya bakışı canlandıramaz (2). Bu boşluğu doldurmak amacıyla modern pedagojik ve metodolojik kuramlarda sistematik ve hümanizm, işlevsellik, öğrencinin bilişsel yeterlilik oluşumuna odaklı olan birey merkezli paradigma gelişmeye başlamaktadır.

Bilim adamları, yabancı dili öğretme metodu ve gramer açısından yabancı dili konuşmayı öğretmede bazı tutarsızlıkları belirlemişlerdi:

- Öğrencilerin gramer birimlerini bilinçli olarak kullanmaları ve öğrencileri dile hazırlama beklentilerinin sistemi;
- gereken seviyeye lengüistik analizin stratejisini gelişmeye yönelik olan yöntemlerin uyumsuzluğu. eğitim sürecindeki yabancı dilin gramerini öğrenmenin bilişsel süreçlerinin rolü ile ilgili bilimsel verileri uygulanmamaktadır.

¹ Bu makale, 11-13 Mayıs 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen 'Türk Dünyası Sivil Toplum Zirvesi' nde bildiri olarak sunulmuştur.

- bir yandan dinamik ve fonksiyonel açıdan dilsel birimlerin niteliği, diğer yandan her zamanki gibi; eğitimsel-metodolojik gramer kılavuzlarındaki gramatikal kategorilerin tek yönlü yaklaşımı;
- anadil ile ilgili materyalleri öğrenme ve grameri öğretme sürecinde karşılaştırmalı analizin yetersizliği (3).

Bu anlamda modern dilbilimin dil sistemi, dil birimlerinin işlevini (uygulamasını) "donuk" statik bir fenomen olarak incelemeyen fonksiyonel-iletişimsel istikameti, bunu (dil sistemini) canlı ve dinamik bir fenomen olarak insanların zihniyeti ve ulusal mentalitesi (vizyonu) ile çok yakın olması açıdan incelemektedir.

Kazak dilinde kipler (bildirme, istek, emir, şart) kategorileri, fonksiyonel-semantic modalitelerin dilsel ifadelerinin araçlarından biridir. Ulam kategoriler şu şekilde bölünür: olasılık modalitesi, gereklilik modalitesi, yükümlülük modalitesi, belirlilik modalitesi, edirgenlikmodalitesidir (4, 5). Türk dilinde modalite kategorileri (yüklemlil ulamı) şunların vasıtasıyla ifade edilir: 1. Bildirme kipi - bildirmenin göstergesidir (indikatif); 2. Emir kipi - emirleri ifade eder (imperatif); 3. İstek Kipi - arzu edilen şeyi ifade eder (dezideratif) 4. Şart kipi - şartları ifade eder (optatif), 5. Gereklilik kipi - şeylerin yapılması gerektiğini ifade eder (debitif); 6. Gerçekleştirmeyen olanak Kipi - g (konjunktif), 7. Fiilik kiplik (modalite) ulamları - modalitesinin fiisel kategorisi, 8. Şart kipliği ulamı - şart kategorisi 9. Tanık olmama kipliği ulamı - tanık olmama kipliğinin kategorisi; 10. Pekiştirme kipliği ulamı - pekiştirme kipliğinin kategorisi; 11. Katmerli kiplik Şekilleri - Karmaşık modalitenin türleri (6).

Kazak ve Türk dillerinin gramer kategorilerinden dolayı yeni bilimsel teorik başarılarının temelini dayanarak öğretilmelidir. Örneğin, dilsel modalite kategorilerinden hareket ederek kiplerin kategorilerinin formlarının fonksiyonları anlatılmalıdır. Kipleri öğretir ve öğrenirken metnin potansiyel ve kiplerin herhangi bir kategorisinin kullanımı ile ilgili olan bazı detaylarını gözde bulundurmak gerekir. Örneğin, Kazak dilinde bildirme kipi, bütün dillerde olduğu gibi, gerçek modalitesi ile farklılaşıyor: Kz.: Жолаушылардың жүрістері тым суыт, сірәсырттан қанық болу керек, қалың ауылға соқпастан осы үйлерге қарай тікетартып келді (Ә. Әбішев) – Yolcular kendilerine güvenerek yürüdüler, önceden bildirilmeleri gerek, avlun içerisine girmeden bu evlere doğru yürüdüler;

Құтақтайдың үстіне патшаның ордасындай қыпзәулім сарай саптаптапты (Ә. Кекілбаев); – Bu tahtalardan kağanın ordu çadırı kadar kocaman bir saray yaptılar. Tur.: Ama Bir sokak boyunca gittik Bir köpekle. Bir kez geldi, kokladı, dikenlerim burnuna battı (Bilge KARASU, Çöçmüş Kediler Bahçesi). Bu kipi formları, gerçek modalitelerinin formlarından dışında aşağıdaki modalite anlamlarını ifade edebilir. Kz.: a) emir: Сен бізден ешқайда кетпейсің, осы колхозда қаласың (Б. Сқақов) ‘кетпе’, ‘қал’ - Sen bizden hiçbir yere gitmeyeceksin, bu kolхозda kalırsın. (kolhoz- Soviyet Birliği zamanında köylerdeki çiftlikler) Tr.: "Yedinci pansuman. Operatör: "- Bacağın kurtuldu. Fakat yere basmayacaksın! dedi (Peyami SAFA Dokuzuncu Hariciye Koğuşu.) - basma (Baspa). ә) istek: Сол көкерін мені мысқыл қылмақ (В. Майлин) ‘мысқыл қылғысы келеді’ - Bu mavi dudaklı olan adam beni alay etmek istiyor; b) gereklilik: Тағы бір қызығы – ағылшынның атакты Гайд-паркін дөшаршапкеліпорындыққа отырсаң, сон шарет төлейсің (Ә. Нұршайықов) ‘төлеуің керек’ - Bir özelliği daha var: Meşhur olan İngiliz Hyde-parkında yorgunluktan banka oturursan, bu kadar da ödersin, Tr: - Yemelisin, yemelisin, ben seni burada şişmanlatacağım (Peyami SAFA Dokuzuncu Hariciye Koğuşu.) - yemen gerekir.

Bildirme kipini öğretirken öğrencilere gerçek modalitesi sadece kip ile gösterilmiyor, dilin diğer özellikleri ile gösterilebilir diye anlatmamız gerekir: a.), gerçekten, kesinlikle, kesin, bilindiği gibi vs. kelimeler ile (Kazakça: рас, хақ, дәл, анық, ақиқат, кәміл, сөзсіз, мәлім; тур. gerçek, doğru, reel, hakiki, sözsüz, asıl, hakikat). Örneğin:

Кз. Өзжасымдыөзімбілемінғой. Тойламасаңдартойламай-аққойыңдар, қарағым. Әйтеуіржетпіскежеткенімхақ (А.Şамкенов) - Ben yaşıma biliyorumdur. İstemiyorsanız kutlamayabilirsiniz. Tr: - . Azizim doktor! Verdikleri karar doğrudur. Yetmiş kadar söylediklerim doğrudur; eskiden emir kipi olarak kullanılmayan emir kipinin şekli: Хан-Керменәскерітүпкөтерілеаттансын (→ аттанды) (М.Мағауин) : Kermen kağanın ordusu ayağa nasıl kalktı.

Bu örneğe dayanarak emir kipi sadece I,II,III şahıs eklerine göre şekilleri ile değil, metindeki kontekste göre şöyle gösterilebilir: a) bildirme, istek ve şart fiilleri ile: –Әйтекесі, ендіқызылгалстугіндіберменжіберсең (А.Şамкенов) ‘қызылгалстугіндібер’ - AYTEKE, kırmızı kravattını buraya göndersen; - Өмірім, мынаукілт, дәрігерлерертеңшығарамыздепжатыр, үйгебарда, біркиеркиімімніңбәрінкөтеріпкелгейсің (Д.Досжанов) – ‘көтеріпкел’ – Hayatım, işte anahtar burada. Doktorlar yarın taburcu olacağımı diyorlar. eve gitsen ve tüm güzel giyimlerimi getirsen; b) kiple hiç ilintisi olmayan nominatif cümleler ile: Қымыз!Қымызкешікпесін! Барүйдіндесабаларысарқылыпқалды (М.Әуезов) – Kumis! Kumısı geciktirmeyin! Bütün evlerdeki tüm burdükler kurudu (burdük- kımız,süt ve diğer sıvıları muhafaza etmek için deriden yapılmış bir bavul); b) yüklemi düşmüş cümleler ile: БелгісізАяғанжатқанкамераныңалдынакеліп, есіктіашты. –Қуатов, тергеушіге! (В.Мухай) - Ayağanın bulunduğu ama bilinmeyen bir koğuşa yaklaşıarak kapısını açtı. - Kuatov, savcıya!;Сестра! Сестра! Тезірек, берменқарай!Берменқарай! (А.Şамкенов) - Kardeşim!Kardeşim! Çabuk buraya! Buraya!

Duruma göre dilde kullanılan şart fonksiyonunun yanı sıra şart kipinin ekleri diğer modalite anlamlarıyla ifade edilebilir. Örneğin, motivasyon, emir: - Кемпір, бастыкөпқатырмайтайсаңдеймін (А.Şамкенов) – ‘бастыкөпқатырмайкет’ - Kocakarı, kafamı yarma, düşünüyorum. Git.; istek: Ай, ызанааспанғаұшыпкетсем.Ұшабергенде, тұмсығыңааяғымтакететүссе (Б.Нұржекеев) - Ah, inadına uçup giderdim!Ve uçmaya başlarken ayağım burnunuza yanlışlıkla çarpardı!.

ғай, -гей, -қай, -кей (-gay,-gey,-kay, -key) şart eklerinin başka modalitelerini ifade edebileceğini açıklamamız gerektiğini düşünüyoruz. Örneğin, motivasyon anlamı: - Өмірбойыөзіңдікүтіпжүргендеймін, келдеалыпкеткейсің, Өмірім (D. Dosjanov) – ‘алыпкет’ – Sanki omgümün boyunca seni beklerdim, gel ve al, Hayatım!;Қа-те-н!Sараһбиеңдизһебеһсауғаһһсуһң (F.Мүсірепов) 'Sau' - Қа-N-! Сарыбиеңдіжеһеһсауғаһһһһң (F.Мүсірепов) ‘sau’ - Ka-te-n! Sarı kısırağı çabuk sağ.

Aynı şekilde, "şekilden içeriğe" ve "içerikten şekle" araştırmalarına dayanarak kiplerin şekillerinin gramer kullanımının potansiyeli ve işlevini açıklamamız gerekir. Bu metot diğer gramer kategorilerini açıklarken de faydalı olur.

Bunun gibi iletişim durumlarda ve ulusal vizyon ile ilgili kiplerin şekillerini uygulama eğitimi (açıklaması) uygulaması:

a) iletişimsel durumlarda kipin (şart, emir, istek) gramer kategorisini ayırt etme yeteneği;

b) morfolojik ve sözdizimsel kısıtlamaları gözde bulundurma kipinin gramer kategorisini ifade eden şekilleri seçme şansını tanımaktadır

Bu sonuçlara varmak için 2 bloktan oluşan alıştırmalar uygulanmaktadır. 1. bloğun alıştırmaları kiplerini öğrenmeye yöneliktir. Ayrıca şu iki sorunu çözmek içindir:

- Gramatikal kategori olan kiplerin işlevi ve şekilleri ile ilgili genel anlayış oluşturmak (hatalar varsa onları düzeltmek);

- modalitenin ifade araçları ile ilgili kavrama sistemini oluş kavramı yöntemi ifade araçlarının kavramları sisteminin oluşumu.

Alıştırmaların 2. bloğu kiplerin öğelerinin terkihi ile ilgili anlayışı derinleştirmek ve sorunları çözmek içindir:

- kiplerin şekillerini seçme konusunda etki gösteren pragmatik ve ekstra lengüistik faktörleri inceleme;

- modalite kategorilerinin araçları ve kiplerin kullanımının özellikleri arasındaki etkileşimi belirleme;

Fonksiyonel-paradigmatik yaklaşım, Kazak ve Türk dillerindeki gramatikal birimleri kıyaslama sırasında herhangi bir gramatikal fenomenlerin tek yönlü değil, her taraftan incelenmeleri, kontekstte oluşan farklı iletişimsel işlevlerin ortaya çıkarılması ve gramatikal araçların kullanılma potansiyelini sağlar.

Kazak ve Türk dillerini karşılaştırmalı öğrenme sürecinde genel dilbilimin teorik yenilik sonuçlarının uygulaması barış ve uyum konsolidasyonu, ortak ve ulusal görünüşü olan iki halkın sivil ilkeleri, Türk dünyasını pekiştirmeyi sağlar.